

УДК 343.54

Кісілюк Е. М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ
Смаглюк О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального права
Національної академії внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ГЕНДЕРНО ЗУМОВЛЕНЕ НАСИЛЬСТВО В УКРАЇНІ

Розглянуто особливості кримінальної відповідальності за гендерно зумовлене насильство у кримінальному законодавстві України. Аналізуються зміни та доповнення щодо кримінально-правової протидії такому насильству. Сформульовано визначення гендерно зумовленого насильства, встановлено й охарактеризовано його види, розкрито їх зміст, запропоновано шляхи конкретизації окремих кримінально-правових норм щодо протидії такому насильству та вказано на можливість виникнення спірних моментів під час кваліфікації злочинів, пов'язаних із насильством у сім'ї.

Ключові слова: насильство, гендерна зумовленість, домашнє насильство, фізичне насильство, економічне насильство, сексуальне насильство, психологічне насильство, кримінальна відповідальність.

Рассмотрены особенности уголовной ответственности за гендерно обусловленное насилие в уголовном законодательстве Украины. Анализируются изменения и дополнения касательно уголовно-правового противодействия такому насилию. Сформулировано определение гендерно обусловленного насилия, установлены и охарактеризованы его виды, раскрыто их содержание, предложены пути конкретизации отдельных уголовно-правовых норм по противодействию такому насилию и указано на возможность возникновения спорных моментов при квалификации преступлений, связанных с насилием в семье.

Ключевые слова: насилие, гендерная обусловленность, домашнее насилие, физическое насилие, экономическое насилие, сексуальное насилие, психологическое насилие, уголовная ответственность.

Постановка проблеми. На сьогодні науковці та практичні працівники звертають все більше уваги на особливості врегулювання та вдосконалення законодавства у сфері попередження насильства в сім'ї та щодо жінок. Зміни до кримінального зако-

нодавства України у цій сфері відбулися 06.12.2017 р. – тоді було підписано Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання

насильству стосовно жінок і домашнього насильства та боротьби з цими явищами» [1], який імплементує так звану «Стамбульську конвенцію», ухвалену 11.05.2011 р. [2].

Звичайно, імплементація положень Стамбульської конвенції у національне законодавство надасть можливість удосконалити кримінальне та кримінально-процесуальне законодавство України, спрямоване на протидію насильству стосовно жінок та домашньому насильству. Зокрема, позитивними моментами цього закону є запровадження кримінальної відповідальності за домашнє насильство та примусовий шлюб; доповнення Кримінального кодексу новим розділом про обмежувальні заходи щодо осіб, які вчинили домашнє насильство, де передбачено, що в інтересах потерпілого від злочину, пов'язаного з домашнім насильством, на засудженого можуть бути покладені такі обов'язки: заборона перебувати в місці спільного проживання з особою, яка постраждала від домашнього насильства; обмеження спілкування з дитиною у разі, коли домашнє насильство вчинено стосовно дитини або в її присутності; заборона наближатися на визначену відстань до місця, де особа, яка постраждала від домашнього насильства, може постійно чи тимчасово проживати, тимчасово чи систематично перебувати у зв'язку з роботою, навчанням, лікуванням чи з інших причин; заборона листування, телефонних переговорів з особою, яка постраждала від домашнього насильства, інших контактів через засоби зв'язку чи електронних комунікацій особисто або через третіх осіб; направлення для проходження програми для кривдників або пробачійної програми.

Проте деякі положення Закону України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашнього насильства та боротьби з цими явищами» є спірними чи тотожними вже існуючим поняттям.

Аналіз досліджень і публікацій. Загалом кримінально-правова протидія гендерно зумовленому насильству (насильству в сім'ї) завжди викликала жваву дискусію науковців. Проблеми профілактики та протидії насильству в сім'ї досліджували такі вчені, як О. Бандурка, А. Блага, О. Джу́жа, Л. Крижна, О. Костирь, Ю. Крупка, К. Левченко, Т. Малиновська, О. Литвинов, Г. Мошак, М. Панов, Я. Сотак, О. Старков та ін. Науковцями сформовано низку принципово важливих положень і рекомендацій щодо профілактики сімейного насильства та протидії йому, але в сучасних умовах розвитку української державності гендерно зумовлене насильство не втрачає своєї актуальності й потребує подальшого дослідження задля підвищення ефективності протидії цьому негативному явищу. З огляду на внесення постійних змін до Кримінального кодексу України виникла необхідність дещо по-новому розглянути це питання.

Метою статті є висвітлення особливостей кримінальної відповідальності за гендерно зумовлене насильство у кримінальному законодавстві України задля окреслення шляхів їх конкретизації та підвищення ефективності їх використання під час кваліфікації злочинів.

Виклад основного матеріалу.

Наразі згідно зі статтею 29 Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» кривдник, який порушив вимоги спеціальних заходів щодо протидії домашньому насильству, несе відповідальність відповідно до закону [3]. Це може бути цивільно-правова, адміністративна або кримінальна відповідальність.

Під домашнім насильством закон розуміє діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, у тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчиненням таких діянь.

Фізичне насильство – це форма домашнього насильства, що охоплює ляпаси, стусани, штовхання, щипання, шмагання, кусання, а також незаконне позбавлення волі, нанесення побойів, мордування, заподіяння тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, залишення в небезпеці, ненадання допомоги особі, яка перебуває в небезпечному для життя стані, заподіяння смерті та вчинення інших правопорушень насильницького характеру. Фізичне насильство в сім'ї, за яке передбачено кримінальну відповідальність, може бути вчинене у вигляді злочинів проти життя та здоров'я, злочинів, які ставлять у небезпеку життя чи здоров'я

члена сім'ї, та злочинів проти особи стові волі.

Злочини проти життя, до яких належать убивства (ст.ст. 115–119 КК України) та доведення до самогубства (ст. 120 КК України), є найбільш тяжкими злочинами, що можуть бути вчинені внаслідок насильства в сім'ї.

Сімейне насильство в багатьох випадках має форму злочинів проти здоров'я – заподіяння потерпілому тілесних ушкоджень (статті 121–124 КК України), побойі та мордування (ст. 126 КК України) або катування (ст. 127 КК України). До злочинів проти здоров'я як різновиду фізичного насильства в сім'ї також належать зараження одним членом сім'ї іншого вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби (ст. 130 КК України) та зараження венеричною хворобою (ст. 133 КК України).

Фізичне насильство в сім'ї як злочин, що ставить у небезпеку життя та здоров'я особи, – це таке діяння (дія або бездіяльність) одного члена сім'ї стосовно іншого, унаслідок якого потерпілий залишається без допомоги, що створює реальну загрозу його життю чи здоров'ю. До таких злочинів можна віднести залишення в небезпеці (ст. 135 КК України), злісне невиконання батьками, опікунами чи піклувальниками встановлених законом обов'язків із догляду за дитиною або за особою, щодо якої встановлено опіку чи піклування, що спричинило тяжкі наслідки (ст. 166 КК України), та вчиненні злочинів, пов'язаних із залученням до вживання наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів (ст.ст. 314–315 КК України).

Злочини проти особистої волі як прояв фізичного насильства в сім'ї можуть учинятись у вигляді незаконного позбавлення волі одного члена сім'ї іншим (ст. 146 КК України), а також торгівлі людьми або іншої незаконної угоди щодо передачі людини (ст. 149 КК України).

Сексуальне насильство – це форма домашнього насильства, що охоплює будь-які діяння сексуального характеру, вчинені стосовно повнолітньої особи без її згоди або стосовно дитини незалежно від її згоди, або в присутності дитини, примушування до акту сексуального характеру з третьою особою, а також інші правопорушення проти статевої свободи чи статевої недоторканості особи, у тому числі вчинені стосовно дитини або в її присутності. Сексуальне насильство в сім'ї може проявлятися у вчиненні злочинів проти статевої недоторканості особи (статті 152–156 КК України), а також злочинів проти громадської моральності (ст. ст. 301, 300 КК України).

Економічне насильство – це форма домашнього насильства, що охоплює умисне позбавлення житла, їжі, одягу, іншого майна, коштів чи документів або можливості користуватися ними, залишення без догляду чи піклування, перешкоджання в отриманні необхідних послуг з лікування чи реабілітації, заборону працювати, примушування до праці, заборону навчатися та інші правопорушення економічного характеру. Економічне насильство в сім'ї як злочин, може мати такі форми:

– ухилення від сплати платежів, які один член сім'ї зобов'язаний сплачувати на користь іншого (ст. 164, 165 КК України);

– протидія законній господарській діяльності одного члена сім'ї з боку іншого або, навпаки, примушування члена сім'ї займатися певними видами діяльності (ст. ст. 150, 150-1, 206, 303, 304 КК України);

– злочинні діяння одного члена сім'ї проти власності іншого члена сім'ї (ст. 185-187, 189, 190, 194, 289 КК України);

– злочинні діяння одного члена сім'ї стосовно майна, що належить йому та іншому члену сім'ї на праві сумісної (спільної) власності (ст. 356 КК України);

– порушення недоторканості житла (ст. 162 КК України);

– зловживанні опікунськими правами (ст. 167 КК України).

Психологічне насильство – це форма домашнього насильства, що охоплює словесні образи, погрози, у тому числі щодо третіх осіб, приниження, переслідування, залякування, інші діяння, спрямовані на обмеження волевиявлення особи, та контроль у репродуктивній сфері, якщо такі дії або бездіяльність викликали у постраждалої особи побоювання за свою безпеку чи безпеку третіх осіб, спричинили емоційну невпевненість, нездатність захистити себе або завдали шкоди психічному здоров'ю особи. Психологічне насильство, на відміну від інших видів насильства в сім'ї, тягне за собою відповідальність лише в досить рідкісних випадках. Як окремих, самостійних видів злочину таке насильство в сім'ї проявляється у вчиненні:

– погрози вбивством (ст. 129 КК України);

– погрози знищенням чужого майна шляхом підпалу, вибуху або в інший загальнонебезпечний спосіб (ст. 195 КК України);

- розголошення одним із членів сім'ї таємниці усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя) (ст. 168 КК України);

- використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом (ст. 150-1 КК України);

- втягнення неповнолітніх дітей у злочинну діяльність (ст. 304 КК України);

- жорстоке поводження з тваринами (ст. 299 КК України).

Слід зазначити, що психологічне насильство в багатьох випадках виступає способом учинення інших видів насильства в сім'ї (наприклад, погроза застосуванням фізичного насильства може виступати способом учинення незаконного позбавлення волі, зґвалтування, розбою, вимагання, примушування до заняття проституцією тощо).

У випадках, коли насильство в сім'ї пов'язано з порушенням громадського порядку з мотивів явної неповаги до суспільства, супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом, такі дії розглядаються як хуліганство й тягнуть за собою відповідальність за статтею 296 КК. Під час вчинення так званого побутового хуліганства може застосовуватися фізичне насильство щодо інших членів сім'ї (нанесення побоїв, тілесних ушкоджень), сексуальне насильство (наприклад, брутальна непристойність, публічне оголення), економічне насильство (знищення або пошкодження майна, виселення із житла) або психологічне насильство (погрози застосувати насильство, стрілянина в повітря тощо).

Тобто, бачимо, що чинний КК України належним чином забезпечує протидію гендерно зумовленому

насильству. Між тим, указаний вище Закон України «Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашнього насильства та боротьби з цими явищами» передбачає внесення суттєвих змін до КК України. Чи всі вони є доречними та сприятимуть підвищенню ефективності протидії такому насильству?

Так, цим законом пропонується внести зміни до статті 66 КК України, п. 7 якої викласти в такій редакції: «вчинення злочину під впливом сильного душевного хвилювання, викликаного жорстоким поводженням, або таким, що принижує честь і гідність особи, а також за наявності системного характеру такого поводження з боку потерпілого». По-перше, таке трактування звужує зміст чинної норми, адже «жорстоке поводження або таке, що принижує честь і гідність особи» може розглядатися як форма неправомірних або аморальних дій. По-друге, словосполучення «системний характер» не є характерним для нормотворчої термінології в галузі кримінального законодавства, а тому його вживання може створити труднощі в процесі правозастосування.

Разом із тим згаданим законом були внесені доповнення до статті 67 КК «Обставини, які обтяжують покарання», зокрема п. 6-1 «вчинення злочину щодо подружжя чи колишнього подружжя або іншої особи, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах», який за своєю суттю є подібним до п. 8 ч. 1 ст. 67 КК («вчи-

нення злочину щодо особи, яка перебуває в матеріальній, службовій чи іншій залежності від винного»). Тож, доцільність таких доповнень викликає сумніви.

Також у законі пропонується доповнити Загальну частину КК України новим розділом XIII-1 «Обмежувальні заходи», який містить ст. 91-1 «Обмежувальні заходи, що застосовуються до осіб, які вчинили домашнє насильство». Відповідно до запропонованої редакції статті такі заходи (один або декілька) можуть бути застосовані судом до особи, яка вчинила домашнє насильство, в інтересах потерпілих від цих злочинів, поряд із призначенням покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, або звільненням від кримінальної відповідальності чи покарання. Доцільність таких змін так само викликає сумніви, насамперед через схожість обмежувальних заходів з обмежувальним приписом, передбаченим Законом України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». За своєю правовою природою, а також метою застосування вони скоріше належать до заходів адміністративно-правового примусу, а тому і їх застосування має регламентуватися положеннями зазначеного Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». Крім того, варто зазначити, що вказані обмежувальні заходи збігаються з обов'язками, які покладає суд на особу, звільнену від відбування покарання з випробуванням, передбаченими ст. 76 КК.

Серед запропонованих змін до Особливої частини КК України викликає сумніви необхідність доповнення диспозиції ст. 121 КК терміном «каліцтво статевих органів» як

однієї з форм тяжкого тілесного ушкодження, адже воно цілком охоплюється іншими ознаками тяжкого тілесного ушкодження, наприклад, «ушкодженням, що спричинили втрату будь-якого органу або його функцій».

Також потребує переосмислення зміст запропонованої статті 126-1 КК «Домашнє насильство», адже наразі вона створює конкуренцією низці статей КК, зокрема статтям 121 «Умисне тяжке тілесне ушкодження», 122 «Умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження», 125 «Умисне легке тілесне ушкодження», 126 «Побої і мордування» тощо. Крім того, використана у редакції термінологія не відповідає усталеному понятійному апарату, зокрема у КК не вживаються такі терміни, як «психологічне насильство», «погіршення якості життя» тощо. Крім того, діяння, описані у диспозиції частини 1 цієї статті, вступають у конкуренцію з ч. 1 ст. 173-2 Кодексу України про адміністративні правопорушення «Вчинення насильства в сім'ї, невиконання захисного припису або непроходження корекційної програми», що є небажаним.

Також діяння, визначені в ст. 151-3 КК «Примушування особи до вступу в шлюб або до продовження примусово укладеного шлюбу, або до вступу у співжиття без укладання шлюбу, або до продовження такого співжиття, або спонукання з цією метою особи до переміщення на територію іншої держави, ніж та, в якій вона проживає», мають ознаки вже існуючих в Кримінальному кодексі України злочинів, як-то: ст. 146 «Незаконне позбавлення волі або викрадення люди-

ни», ст. 154 «Примушування до вступу в статевий зв'язок», ст. 149 «Торгівля людьми або інша незаконна угода щодо людини» тощо.

Особливо слід звернути увагу на зміни, що торкнулись Розділу IV КК «Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи». У статті 152 КК України «Зґвалтування» порівняно із старою редакцією змінено визначення самого поняття зґвалтування: «Вчинення дій сексуального характеру, пов'язаних із вагінальним, анальним або оральним проникненням в тіло іншої особи з використанням геніталій або будь-якого іншого предмета без добровільної згоди потерпілої особи» (ч. 1 ст. 152 КК нової редакції). Між тим, пункт «а» ч. 1 ст. 36 Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашнього насильства та боротьби з цими явищами під зґвалтуванням розуміє здійснення без згоди особи вагінального, анального або орального проникнення сексуального характеру в тіло іншої особи з використанням будь-якої частини тіла або предмета. Доцільно узгоди-

ти ці моменти шляхом дотримання положень, зазначених у Конвенції.

У новій редакції статей фактично пропонується пом'якшити кримінальне покарання за сексуальне насильство, яке вчиняється щодо малолітніх осіб. У старій редакції ч. 3 ст. 153 КК України відповідальність за насильницьке задоволення статевої пристрасті у неприродний спосіб, учинене щодо малолітнього чи малолітньої, передбачалась у вигляді позбавлення волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років, а за новою редакцією ч. 4. ст. 153 КК особи, які вчиняють сексуальне насильство щодо особи, яка не досягла чотирнадцяти років, караються позбавленням волі на строк від п'яти до десяти років.

Висновки. Таким чином, варто сказати, що, безумовно, національне законодавство необхідно змінювати, доповнювати та приводити у відповідність до міжнародних стандартів, але не варто дублювати існуючі норми та безпідставно змінювати вже сталі й ґрунтовні кримінально-правові поняття.

Список використаних джерел

1. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України з метою реалізації положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашнього насильства та боротьби з цими явищами : закон України : від 06.12.2017 № 2227-VIII / База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України (ВР України). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2227-19> (дата звернення: 27.01.2018).
2. Конвенція Ради Європи про запобігання насильству стосовно жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами (Стамбульська конвенція) : довідник для членів парламенту. *Council of Europe*. URL: <https://rm.coe.int/1680093d9e> (дата звернення: 27.01.2018).
3. Про запобігання та протидію домашньому насильству : закон України : від 07.12.2017 № 2229-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-19> (дата звернення: 27.01.2018).

Kisiliuk E.,

*PhD in Law, Associate Professor,
Professor of the Department of Criminal Law of
the National Academy of Internal Affairs*

Smaglyuk O.,

*PhD in Law, Associate Professor,
Associate Professor of the Department
of Criminal Law of the National
Academy of Internal Affairs*

CRIMINAL RESPONSIBILITY FOR GENDER-RELATED VIOLENCE IN UKRAINE

The article deals with the features of criminal responsibility for gender-based violence in the criminal legislation of Ukraine. The amendments and additions concerning the criminal legal counteraction to such violence are analyzed. Formulated definition of gender-based violence, its types are determined and characterized, their content is disclosed, ways of specifying certain criminal-law norms for counteracting such violence are suggested, and it is indicated on the possibility of occurrence of controversial moments in qualification of crimes related to domestic violence.

It is substantiated that under domestic violence it is necessary to understand the acts (actions or inactivity) of physical, sexual, psychological or economic violence committed in the family, as well as the threat of such acts.

It has been argued that physical violence in the family can be committed in the form of crimes against life, health, crimes that pose a danger to the life or health of a family member, and crimes against personal freedom.

It has been established that sexual violence in the family can be manifested in committing crimes against the sexual integrity of a person, as well as crimes against social morality.

It has been proved that domestic violence as a crime may have such forms as tax avoidance, which one member of the family is obligated to pay in favor of another; counteracting the legitimate economic activity of one family member on the other, or, conversely, forcing a family member to engage in certain activities; criminal acts of one family member against the property of another family member; criminal acts of one family member in respect of property belonging to him and another family member on the right of joint (common) property; breach of inviolability of housing; abuse of guardianship rights.

It was found out that as a separate, independent crime, psychological violence in the family manifests itself in the threat of murder; threats to the destruction of another's property by fire, explosion or other generally dangerous method; disclosure by one of the family members of the secrecy of adoption (adoption) in spite of the will of the adopter (adopter); use of a young child for begging; involvement of juvenile children in criminal activity; ill-treatment of animals.

It is stated that national legislation needs to be amended, supplemented and brought into line with international standards, but it is not necessary to duplicate existing norms and groundlessly change the already established and serious criminal law concepts.

Keywords: *violence, gender predisposition, domestic violence, physical violence, economic violence, sexual violence, psychological violence, criminal liability.*

Надійшла до редакції 13.02.2018